

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ӨӨРЕДИЛГЕ ЯАМЫЗЫ
ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ӨӨРЕДИЛГЕ ЯАМЫЗЫ КҮРҮНЕНИҢ БЮДЖЕТТИГ
ЭРТЕМ АЛБАН ЧЕРИ
«НАЦИОНАЛ ШКОЛА ХӨГЖҮДЕР ИНСТИТУТ»

**КИЧЭЭЛДЕН ДАШКААР ӨӨРЕДИЛГЕ
ПРОГРАММАЗЫ**
10-11 класстарга

«УРАН СӨСТҮҢ ЧАЖЫТТАРЫ» (10-гу класс),
«ЧОГААЛ – АМЫДЫРАЛДЫҢ КӨРҮНЧҮҮ» (11-ги класс)

ДОПЧУЗУ

1. Тайылбыр бижик	3
2. Курстарны ажылдап кылганының чугулазы.....	4
3. Программаның сорулгазы, сорулганы боттандырат ажылдар.....	5
4. Программаның кижизидилге айтыры-биле холбаалы.....	6
5. Программаның шиңгээткениниң бот-тускайлаң, предметтиг болгаш метапредметтиг түннелдери	8
6. Программаның ужур-уткалыг кезээ.....	9
6.1. 10 класс.....	9
6.2. 11 класс.....	10
7. Календарь-тематиктиг планнаашкын	13
7.1. 10 класс «Уран сөстүң чажыттары».....	13
7.2. 11 класс «Чогаал – амыдыралдың көрүнчүү».....	20
8. Программаны боттандыратыңа өөредилге-методиктиг хандырылга.....	26
8.1. Өөредилге-методиктиг немелде литература.....	26
8.2. Программада чогаалдарга хамаарышкан сайгарылгалыг литература.....	28
9. Тайылбыр.....	30

1. ТАЙЫЛБЫР БИЖИК

Кол ниити өөрөдөлгөнүн 10-11 класстарына класстан дашкаар ажил-чорудулгага таарыштыр кылдыган «Уран сөстүн чажыттары», «Чогаал – амыдыралдың көрүнчүү» аттыг Програма өөрөдөлгөнүн федералдыг күрүнө стандарттарының (дараазында – ӨФКС) болгаш «Төрээн (тыва) чогаал» программаның (дараазында – тыва чогаал программасы) сорулгаларын боттандыраар. Тыва чогаал эртемин өөрөдөлгөнүн өске эртемнер-биле чергелештир база чогаалдың төөгүлүг үндезинин, бижиттинген байдалдарын, дылдың уран чурумалдыг аргаларын, авторларның тускайлаң бижиир аянын сайгарып өөренири үстүкү класстың өөреникчилеринин гуманитарлыг эртемнерге сонуургалын бедидер, билиин делгемчидер. Гуманитарлыг эртемнер кижизидилге айтырыгларын шийтпирлээринге, кижиниң хууда чогаадыкчы сайзыраарына, амыдыралда үнелиг чүүлдерни тодарадып өөрениринге, чарашты эскерип чурттаарына, бодалдарын аас болгаш бижимел шын илередип, долгандыр кижилер-биле харылзааны шын тудуп чаңчыгарына, кижиниң ниити культурлуг болгаш профессионал деңгелиниң сайзыраарына улуг салдарлыг.

Класстан дашкаар ажил-чорудулганың чижек ажилчын Программаны тургузарына даянган доктаал-саавырлар:

1. Стратегия национальной безопасности Российской Федерации. Указ Президента Российской Федерации от 2 июля 2021 г. № 400 «О Стратегии национальной безопасности Российской Федерации».

2. Приказ Министерства просвещения Российской Федерации от 31.05.2021 № 286 «Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта начального общего образования». (Зарегистрирован 05.07.2021 № 64100.)

3. Приказ Министерства просвещения Российской Федерации от 31.05.2021 № 287 «Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта основного общего образования». (Зарегистрирован 05.07.2021 № 64101.)

4. Приказ Министерства просвещения Российской Федерации от 18.07.2022 № 569 «О внесении изменений в федеральный государственный образовательный стандарт начального общего образования». (Зарегистрирован 17.08.2022 № 69676.)

5. Приказ Министерства просвещения Российской Федерации от 18.07.2022 № 568 «О внесении изменений в федеральный государственный образовательный стандарт основного общего образования». (Зарегистрирован 17.08.2022 № 69675.)

6. Приказ Министерства образования и науки Российской Федерации от 17 мая 2012 г. №413 «Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта среднего общего образования».

7. Приказ Министерства просвещения Российской Федерации от 12.08.2022 № 732 «О внесении изменений в федеральный государственный образовательный стандарт среднего общего образования, утверждённый приказом Министерства образования и науки Российской Федерации от 17 мая 2012 г. № 413». (Зарегистрирован 12.09.2022 № 70034.)

8. Письмо Министерства просвещения Российской Федерации «О направлении методических рекомендаций по проведению цикла внеурочных занятий «Разговоры о важном» от 15.08.2022 № 03-1190.

9. Примерная рабочая программа по воспитанию для общеобразовательных организаций, одобренная решением федерального учебно-методического объединения по общему образованию. (Протокол от 23 июня 2022 г. № 3/22.)

2. КУРСТАРНЫ АЖЫЛДАП КЫЛГАНЫНЫҢ ЧУГУЛАЗЫ

Тыва чогаал эртеминге кичээлден дашкаар кичээлдер «Төрээн (тыва) дыл» болгаш «Төрээн (тыва) чогаал» (улаштыр – тыва дыл, тыва чогаал) эртемнеринге ынак, чогаадыкчы болгаш шинчилээр ажылдарны сонуургаар, күүседиринге сундулуг уругларны деткиир, хостуг үениң ажыктыг эрттирер байдалдардарны тургузарынче кичээнгейни углап турар.

Өөредилгениң федералдыг күрүне стандартында киирген чаартылгалар школачыларның бүгү талалыг сайзыраңгай, мөзү-бүдүштүг өзөрүн чугулалаан. Чуртунун болгаш чонунун сонуургалдарын камгаларынга белен, быжыг хамааты туруштуг, чараш аажы-чаңныг, ниитилел дүрүм-хоойлузун билир, бот-тускайлаң туруштуг хамаатыны школа белеткеп үндүрер. Оон аңгыда ӨФКС өг-бүле, ниитилел, күрүне болгаш өөредилге албан-чериниң аразында сырый харылзааны онза демдеглед, уруглар кижизидер ажылга демниг болурун база чугулалаан.

Амыдыралда кижиниң мурнунга янзы-бүрү нарын айтырыглар туруп болур, оларны шиитпирлээринге чогаал кичээлдериниң салдары улуг. Чүге дээрге чогаал бүрүзү амыдыралы чуруп турар, ооң ак болгаш кара талаларын номчукчуга ажыы-биле таныштырып, шын шиитпир үндүреринге, боданып чурттаарынга дузалажып турар. Чогаалды делгем сайгарып, ында көдүрген айтырыгларны ханы угаап, шын түңнээринге, төөгү, бойдус, философия, психология, педагогика болгаш өске-даа эртемнер-биле холбаары солун дээрзин уруглар кичээлдерге шингээдип алыр. Чогаалда маадырларның бодалын, сагыш-сеткил илерээшкинин бүгү талалыг эскерип сайгарарынга гуманитарлыг

болгаш өске-даа эртемнерниң аразында сырый харылзаазы илереттинер. Ол бүгү келир үеде мергежилинге чедишкенин ажилдап-чурттаарына, ниитилелге бодун шын алдынып, кижилер-биле харылзаа тудуп хевирлеттинеринге чугула чепсек бооп турар.

Уругларның уругларның делегей көрүүшкүнүң делгемчидер болгаш амыдыралды бүгү талалыг шинчилээринге «Уран сөстүң чажыттары» болгаш «Чогаал – амыдыралдың көрүнчүү» (улаштыр – Программа) деп темалыг кичээлден дашкаар өөредилгени чорударының чугулазы илереп турар.

Программада сүмелеп кириген темалар уругларның 5-9 класстарга кичээлден дашкаар алган билиин немеп, уланчызы бооп турар. Амгы тыва литературада чогаалчыларның ажил-ижиниң дугайында делгем таныштырыарына, уран сөстүң өөредиглиг болгаш кижизидилгелиг күчү-күжүн илередиринге, чогаалды уран чүүлдүң өске хевирлеринге, эртем сайгарылгалыг ажилдарга даянып, ханы өөренир байдалдарны тургузуп турар. Программада кол бодал: бодун долгандыр делегейни билир; өг-бүле, ниитилел чергелиг айтырыгларга үзел-бодалын, туружун камгалап шыдаар; төрөөн дылды, чоннуң ёзу-чаңчылдарны камгалаар, кадагалаар; чоннар аразында эп-найыралды үнелээр, төөгү, культура талазы-биле делгем билиглиг; эрткен, амгы болгаш келир үени бадыткалдыг чижектер-биле мерген сайгарар; күзелдерин боттандыр чүткүлдүг; ажилдың (кылдыныгының, шимчээшкениниң) түднелдерни даап бодаар харык-шинектиг кижини белеткээри бооп турар.

3. ПРОГРАММАНЫҢ СОЛУГАЗЫ, СОЛУГАНЫ БОТТАНДЫРАП АЖЫЛДАР

Программаның солугазы: башкыларның тыва чогаалды чурттуң төөгүзү, чогаалчының чогаадыкчы бот-намдары-биле холбаалыг сайгарар, чаа медээни боду дилеп тывар, бот-башкарнып, бот-тускайлаң сайзырап шыдаар, бодун шын алдынып билир кижини өөредир, кижизидер, деткиир, сайзырадыр ажил-чорудулгазына таарымчалыг байдалдарны тургузары.

Солуганы боттандырап ажилдар:

амыдыралды бүгү талалыг онзагай көргүскен чечен чогаалды, чүгле сеткил-сагыш хайнышкынныг хүлээп номчуурун эвес, а номчаанын ханы сайгарып, бодунуң бодалын (туружун) бадыткалдыг тайылбырлап база өскелерниң туружун (бодалын) дыңнап, өөренип, деннеп өөрениринге уругларны чаңчыктылары;

чечен чогаал, сөзүглел дээрге төрөөн чонунуң ыдыктарын, чаңчылчаан ёзулалдарын, ажил-амыдыралын база амыдыралдың үнезин таныштырап үнелиг чепсек дээрзин уругларга билиндирери;

янзы-бүрү эртемнер аразында холбааны илередип сайгарар, «чогаал болгаш төөгү», «чогаал болгаш уран чүүлдүн хевирлери», «чогаал болгаш чогаалчы» деп билиишкинни делгем шингээттирери;

чогаалда амыдыралды бүгү талазындан шинчилеп, чогаал маадырларының овур-хевиринге, хөделиишкиннеринге хамаарыштыр бодалын, туружун илередип өөренирин хевирлээри;

медээни дилеп-тывар, түңнел үндүрер, авторнун бот-тускайлаң онзагай аянын, чогаадыкчы салым-чаяанын ханы угаап сайгарар аргаларны уругларга таныштырып, дилээшкинниг ажылдаарынга чаңчыктырары;

чечен чогаал делегейи авторнун чогаадыкчы көрүжү, уран чүүлдүн бир хевири дээрзин уругларга билиндирери;

уругларның сонуургалдарын болгаш сөзүглел чогаадыр, чуруктар чуруур чогаадыкчы арга-шинээн эскерип, деткиир, сайзырадыр ажылдарны чорудары.

4. ПРОГРАММАНЫҢ КИЖИЗИДИЛГЕ АЙТЫРЫЫ-БИЛЕ ХОЛБААЛЫ

ӨФКС-туң чаартынган негелделери уругларның делегей көрүжүнүн шын хевирлеттинеринче кичээнгейни углап турар:

- хамааты кижиниң эрге-ажыы, хостуг чоруу болгаш хүлээлгелериниң дугайында билирин, хөй янзы аймак-чоннуг (поликультурлуг) болгаш чүдүлге, сүзүлгези аңгы-аңгы чоннуг (многоконфессиональный) россияжи ниитилелге кижиниң кол эргелерин, хостуг чоруун база янзы-бүрү аймак чоннар аразында бодун алдынарының өй-чижээн, дүрүмүн төрөөн тыва чогаалдың чижектеринге даянып сайгарарын хевирлээри

- кижиниң, бойдустуң болгаш ниитилелдин амгы сайзыраңгай үезинде, кижиниң бойдус болгаш социал хүрээлел-биле сырый харылзаалыын хевирлээри;

- херекчок кыдыккы көрүштерге (экстремизм) алдыспас, кижиниң эрге-ажыында, дең эргезинге хамаарыштыр кызагдаар чоруктан ойталаар, аңгы-аңгы аймак-сөөк чоннарның хостуг чоруунга, эрге-ажыында хүндүткелдиг болурун медереп билирин хевирлээр;

- ниитилелге алдынар чурум-сагылганы сагыш-сеткил болгаш хоойлу-дүрүмнеринге дүүштүр бодун алдынып билирин хевирлээр;

- социал-ниитилелдин ажыл-чорудулгазынга бодун киириштиреринге беленин хевирлээр;

- өөреникчилерниң ниити культураны билир билиин сайзырадыр;

- бодунуң шиитпирлээни түңнели, туружуу езугаар шын шиитпир үндүрүп билирин сайзырадыр;

- ниитилелге бодунуң туружун шын сайгарып билирин хевирлээр;
- бодун, бодунуң күсел-соруун, чүткүлүн, сайзыралын, сонуургалын билип алырынга дузалаар;
- өөреникчиниң бот-тускайлаң бот-тодараттынарынга белен болурунга дузалаар, хевирлээр.

Тыва чоннуң кижизидилге айтырыглары-биле холбаалы:

Өөредиглиг сорулгалар:

чечен чогаалдарда кирген тыва улустуң ёзу-чаңчылдарында даянып, кижини хевирлээринге салгалдан салгалче дамчып келген чоннуң ыдыктыг чаңчылдарын, чагыг-сүмезин уругларга таныштырып, чараш аажы-чаңга кижизидер;

салгалдан дамчып келген тыва кижиниң ыдыктыгы-биле сагыыр ужурлуг дүрүмнерин ханы өөрениринге болгаш сайгарарында чаңчыктырар;

чогаалдарның дылының онзагайын, уран-чеченин, аймаан, жанрын, хевирин оон бижиттинген төөгүзүн өөредир;

чогаал сайгарарында ажыглаар янзы-бүрү медээ-сүмелерни, словарьлар, библиографтыг айтыкчыларны ажыглап өөрениринге чаңчыктырар.

Сайзырадыр сорулгалар:

тыва чоннуң “хүндүлежилге ёзулалы”, “дузалажылга ёзулалы”, “уругларга ынакшыл”, “херээжен кижини хүндүлээри”, “уруг назылыгларны хүндүлээри”, “куда ёзулалдары” деп билиишкиннерни сайгарып өөренир арга-шинээн сайзырадыр;

уругларның херек кырында амыдыралче бот-тускайлаң, медреселдиг көрүжүн эскерип, деткип, сайзырадыр;

төрөөн дылында бижиттинген чогаалдарны сонуургап, номчуп, сайгарылгалыг чугааларга киржип чаңчыгарын деткиир, сайзырадыр;

шын угаап боданырын, бодалдарын аас болгаш бижимел чугаага тода илередип билирин, чогаалдыкчы арга-шинээн сайзырадыр.

Кижизидилгелиг болгаш чаагай чаңчылдарны диргизер сорулгазы:

кижизидилгеге чоннуң чаагай чаңчылдарын амгы үениң байдалы-биле дүүштүр ажыглап өөренир;

чиңгине национал чаңчылдарның эдилекчилери уруг назылыг кижилер-биле харылзааны тудуп, чаа медээлерни чыырынга идепкейин бедидер;

аас чогаалында база тыва литературада бижиттинген ёзу-чаңчылдарны күш-ажыл кижизидилгезинче, эстетиктиг кижизидилгеже, этиктиг (алыс күзели, эчис сорулгазы) сиңниккен чаагай чаңчылдарны ажыглап өөрениринге уругларны кижизидип белеткээр;

төрөөн черинге, бойдузунга ынак, хумагалыг чорукка кижизидер;

төрээн чонунга, янзы-бүрү аймак чоннарның төлээлеринге, ада-чурт төөгүзүн үнелеп билир кижини кижизидер.

5. ПРОГРАММАНЫҢ ШИҢГЭЭТКЕННИҢ БОТ-ТУСКАЙЛАҢ, ПРЕДМЕТТИГ БОЛГАШ МЕТАПРЕДМЕТТИГ ТҮҢНЕЛДЕРИ

Өөрөдигениң бот-тускайлаң түңнелдери:

бодунуң үзел-бодалын бот-тодарадып, бот-сайзырадып, бот-углап билири;
ёзу-чаңчылдар дугайында билигниң чугулазын, чаа билиглерни шиңгээдип алырын медреселдиди-биле угаап билири,

тыва чоннуң чаңчылдарыңга болгаш ёзулалдарыңга хамаарыштыр бодунуң туружун шын быжыглап, аас болгаш бижимел тайылбыр чугаага илередип, амыдыралчы чижектер-биле бадыткап билири;

бодунуң келир амыдыралыңга хамаарыштыр планнарын тургузуп билири,
күзел-соруур боттандырынче чүткүлдүг болурунче угланганы.

Өөрөдигениң предметтиг түңнелдери:

чоннуң ёзу-чаңчылдарын чырыткан чогаалдарның авторланының дугайында медресени болгаш чогаалдарның ужур-утказын билири;

улусчу ужур-чаңчылдарга хамаарыштыр солун чогаалдарны болгаш кижизидилге айтырыыңга чаңчыл, ёзу-чурумнуң бүгү талалыг дээштиин тыва чоннуң салгалдарыңга арттырып каан шылгараңгай эртемденнер, чогаалчылар дугайын билири;

таныжып, сайгарып турар чогаалдарының жанр, аймаан, дылының уран-чеченин сайгарып билири;

кижиниң бүгү талалыг делгем сайзыраарыңга номчулганың, чогаалдарны сайгарылгалыг номчуурунун ужур-утказын шын медресеп билири;

чоннуң угаадыгларын херек кырында амыдыралга ажыглап өөрениринче, эстетиктиг көрүштү хевирлээринче угланганын эскерип билири.

Өөрөдигениң метапредметтиг түңнелдери:

чаңчыл-сагылгалар болгаш ёзулалдар дугайында шиңгээдип, оларны херек кырында амыдаралда ажыглап өөренириниң планын тургузуп, чаа медресени күүседириниң аргаларын баш бурунгаар-ла шиитпирлээр аргаларны билири;

номчаан чогаалдарын өске эртемнер-биле, амыдырал-биле чергелештир сайгарып билири;

келир үеде канчаар шын амыдыраарының дугайында даап бодап билири, чогаалдарга даянып амыдыралчы дуржулгазын илередип билир келир үениң хамаатызын белеткээринче угланганы.

6. ПРОГРАММАНЫҢ УЖУР-УТКАЛЫГ КЕЗЭЭ

6.1. 10 класс

«Уран сөстүн чажыттары» деп кичээлден дашкаар ажил-чорудулганың ужур-утказы, сорулгазы.

Чечен чогаалдың уран чүүлдүн хевирлери-биле сырый холбаалыы.

Чечен чогаал сөзүглели. Уран сөс, ооң уран чечен ужур-утказы.

Чогаалдың хемчээли болгаш бижиттинген төөгүзүнүн дугайында билиг.

«Араттың сөзү» болгаш «Аңгыр-оолдун тоожузу» деп чогаалдырның төөгүлүг ужур-утказы.

Чогаал тургузуу. Форма болгаш чогаалдың ужур-утказының дугайында билиг.

Шүлүк болгаш проза.

Сюжет болгаш композиция.

Чогаал сайгарарының хөй талалыы. Төөгү-биографиялыг чогаалдар.

Чогаал сайгарарының хөй талалыы. Чогаалды төөгү болгаш культура хөгжүлдеси-биле холбап сайгарары.

С.Б. Пюрбю «Чурукчуга».

Практиктиг кичээл. Чогаал сайгарарының аргалары.

Автор дугайында билиг.

Чогаалда көдүрттүнген чөрүлдээ: ужур-утказы болгаш туружу.

М. Көжелдей «Төрээн чурттан ыракка»

Чечен чогаалдарда чагаа. Оларның идеялиг ужур-утказы.

С.Б. Пюрбю – төрээн чериниң ыраажызы. «Өскен черим делгеминде»

Чогаалдарда чечен омур-хевирлер.

А.К. Үержаа «Саарыг ыры», М.А. Күжүгет «Бүрү болгаш мен», Р.Д. Лудуп «Чааскаанзырал ховузу», М.Н. Ооржак «Хаяларымны аар...», «Сүүрлерин туман, булут суйбап эртер».

Чогаалдарда кижилерниң омур-хевири болгаш оларны сайгарар аргалар.

Ш.Суван Тоожу «Чагаа» («Эмчиниң сактыышкыны» деп эге).

Чечен чогаалда пейзаж, ооң хүлээлгези.

О.К. Саган-оол «Дөспестер» (романдан эге), К-Э.К. Кудажи «Уйгу чок Улуг-Хем» (Кара том. Улуг-Хемниң часкы чурумалы).

Практиктиг кичээл. А.А. Даржай «Дазыл».

Чогаалдарның аттары. Оларның идеялиг ужур-утказы.

Чечен чогаалды сайгарының, шинчилээриниң чугулазы .

Чечен чогаалда портрет. Чогаал маадырының даштыкы оуру болгаш иштики сагыш-сеткили. Чечен чогаалда психологизм. Ш.М. Суваң «Чээн оол», «Хөөржү». И.Б. Иргит «Ажыг конфета».

Чечен чогаалда деталь – уран чурумалдыг кезек.

М. М. Дуюнгар «Чалбак-Мыйыс».

Чечен чогаалда символ. Тыва чоннуң делегей көрүүшкүнүндө «үш» деп сан: улустуң аас чогаалында болгаш шүлүктөрдө символдар.

Ш.Д. Куулар «Баглааш» (шилиттинген эге).

Стиль. Уран чүүлдүң бүгү хевирлеринде чогаадыкчы аян дугайында билиг.

Чечен чогаалда дылының чурумалдыг аргаларының дугайында билиг.

В.С. Серен-оолдуң, А.Үержааның чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы. «Тывам», «Кежеге».

Шүлүк болгаш шүлүкчү. Тыва чогаалдарда шүлүк чогаалы дугайында бодалдар.

Э. Мижит «Ары», А.Бегзин-оол «Шүлүктүң төрүттүнери», М.Б. Доржу «Шүлүк бижип олурумда» .

Стилистиктиг фигуралар, троптар. Чогаалда бижик демдектери, оларның ужур-дузазы.

А.А. Даржай «Кижичүү дээш чурттап чоруур?», «Чаңгыс пак шаа четпес».

Амгы тыва литератураның хөгжүлдезиниң байдалы.

Тыва чечен чогаалдың критиктери.

А.С. Бегзин-оолдуң чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы. Философчу шүлүктөри. Улустуң аас чогаалының ажыглалы.

Темалар болгаш идеяларның чүүлдешкээ болгаш илереткениниң онзагайлары. М.К.

Өлчей-оол «Дагалар», Р.Д. Лудуп «Сарыг хүнүм пөрүк кыстың арны ышкаш... », О.К.

Туң-оол «Ыглап –сыктаан муңгак дээр...», «Бир хүн хаттыг – дидирээй-ле».

Н.Ш. Куулар «Муңгаштатпаан муңчулбас ыр» (романдан эгелер)

Тыва литературада сойгалап-кыжырыыр жанр дугайында. Л.Х. Иргит «Дегбес боо» (шилелгелиг чечен чугаалар)

Шинчилел ажылын чорудары: чечен чогаалдың филологтуг сайгарылгазы. Түңнел кичээл.

6.2. 11 класс

«Чогаал – амыдыралдың көрүнчүү» деп кичээлден дашкаар ажыл-чорудулганың ужур-утказы, сорулгазы.

Уран чүүлдүң хевирлеринде тыва чоннуң амыдыралы. Ниити билиг.

М.К. Өлчей-оол «Кожаларым эки чон-дур», «Чаштанчы көс», «Аалчы-ла чылыг хонза...», «Төлөвир».

О.К. Туң-оол «Өөреникчи кыдырааштың чажыды» «Игилчи Өскүс-оол»

М.Б. Доржу «Экии, Тывам» «Эртинелиг кижии» «Күскү бодал», «Аалымга бодал», «Өңнүүмге»

Э.Л. Донгак «Сыыгаан»

К-Э.К. Кудажи «Дуруяалар – эжеш куштар»

К-Э.К. Кудажи «Самдар намдар» (эрткен оруум дугайында тоожу). Эгелер: «Эр чаңгыс бодум», «Кырган-ачам чагыы», «Авыралдыг ачам» «Чуртум херек, чонум херек»

З.А. Намзырай «Ачам үнү», «Алдынчы ачам», «Суугужу», «Көшпес хемим», «Амыдырап уладым»

М.Б. Кенин-Лопсан «Кударалдың сонеттери», «Кежээкиниң сонеттери»

«Амыдырал кижини өөредир, кичээндирер, кижизидер» деп темалыг чугаа

Шүлүк чогаалында тыва хемчеглер. Чаңгыс одуруг шүлүктөр.

В.Серен-оол «Чогаалчыны чон үнелээр», «Сагыш багы – салым багы», «Удазынның ужуу артар...», «Тура-сорук чокта...», «Даглар дуглаан...»; Э.Мижит «Мурнумда», «Күзелдер», «Чуртталга», «Одар»; Ожук даштары. Ю.Ш. Кюнзегеш «Часкы шинчи»; А.А. Даржай «Чаагай-ла эт...», «Сарыг бүрү...»; Э.Б. Мижит Чер» «Дээр» «Кижии», «Ча», «Кириш», «Согун»; Р.Д. Лудуп «Чыргал-дышты...», «Чыдыг малгаш, тулаа...»; Н.Ш. Куулар «Алдын деп чүл?...», «Алаакта хек...»; А.Ү. Күжүгет «Мактааш шуут-ла...», «Баштайгызы...», «Үүлө чолум...»; М.Н. Ооржак «Харалааның, амыдырал...».

В.С. Серен-оолдун шүлүк чогаалында хемчеглер. Кулаштар «Мээң Тывам».

Шүлүк-чугаалар А.Даржай «Кудаже чалалга», «Кудага».

Кезиндектер. М.К. Өлчей-оол «Кезиндектер кыдыраажындан».

Э.Б. Мижит. Чогаадыкчы ажыл-чорудулгазының хөй талалыы.

М.А. Күжүгет. Чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы.

Проза-шүлүктөр. «Чуртталганың чуузазы», «Когуушкуннун хөлегези», «Кызыл арыннар»

А.С. Бегзин-оол. Чогаадыкчы ажыл-чорудулгазы. Челелер, шаанчактар, чамашкылар.

«Дылдый-хоок», «Бөөп-бөөп», «Уучак», «Чуртталгамда шупту чүве дескилешкен...», «Амыдырал согаажынгга...», «Философ».

Сонет, сонет чечээ. В.Б. Саган-оол «Черниң даштыг ханызындан казып тыпкан...», «Эртениң-не чырык хүнүм чөөн чүктен...», «Сеткил, угаан чечээ чокта».

Тыва литературада сонет жанры. Башкының шилиглези-биле.

В.С. Серен-оол «Өрүглер». Монолог-шүлүктөр «Саянның монологу».

«Тыва шүлүк чогаалында тыва аян хөөн» темага кичээл-конференция.

Ф.Ш. Сеглеңмей «Аңчы угбалышкы» (шилилгелиг эгелер). «Арбакоглу»

Тыва шүлүк чогаалында хөй аймак чоннарның чогаалдары. Маркабай Ааматов (Киргизия)

«Аът чарыжы», Жорж Юбухаев (Бурятия) «Саяннар», Василий Чонгонов (Калмыкия)
«Кадар сиден саглаңнашкан...».

М.М. Дуюнгар «Бөрү дүнү», «Кандыг хайга алыстың, оглум?»

Ш.Д. Ооржак “Чоннуң чоон оруу-биле”(номдан эге) «Шагаа», «Ачам чагыы», «Хевен
угбамны өглээни».

Л.Х. Ооржак «Өңнүг кижиге», «Шай согаажы».

Б-Б. Н. Тараачы «Кайгал».

М.Н. Ооржак «Тыва боору чүгө сүрлүг?», «Буянның кош» «Родяга», «Чуртталганың бүгү
бодун чуруп, шыйган одуруглар».

«Чогаал – амыдыралдың көрүнчүү».

7. КАЛЕНДАРЬ-ТЕМАТИКТИГ ПЛАННААШКЫН

7.1. 10 класс «УРАН СӨСТҮҢ ЧАЖЫТТАРЫ»

Программаның кезээ	Кичээл №	Тема	Кичээлдің хевири	Өөреникчинің ажыл-чорудулгазы	Башкының ажыл чорудулгазы
Кирилде кичээл (1 час)	1	«Уран сөстүң чажыттары» деп курстун сорулгазы. Чечен чогаалдың уран чүүлдүн хевирлери-биле сырый холбаалыы.	Демнежилге кичээли (бинарлыг азы интеграция-кичээл)	Сөзүглел дугайында билиг-биле таныжар.	Элективтиг курстун сорулгазын уругларга таныштырар. Чогаалдарның дылының онзагайын, уран-чеченин, аймаан, жанрын, хевирин ооң бижиттинген төөгүзүн өөренириниң чугулазын таныштырар.
Чечен чогаал болгаш сөгүлел дугайында билиг (4 шак)	2	Чечен чогаал сөзүглели. Уран сөс, ооң уран чечен ужур-утказы.	Лекция	Конспект кылыры. Деңнелгелиг сайгарылганы кылырын шингээдири, сайгарылгалыг чугаага киржир. сайгарылга чорударының аргалары болгаш чугулазы.билип алыр .	Лекция кылыры. Бот-номчулгага сонургалын оттурар, бодун долгандыр делегейниң (кижиниң билбес чүүлдери хөй) чогаалда илереттиниң келгенин хайлаарап өөрениринге чаңчыктырар Сөс уран чүүлүнүң күштүг талазын чугаалап таныштырар.
	3	Чогаалдың хемчээли болгаш бижиттинген төөгүзүнүң дугайында билиг. «Араттын сөзү» болгаш «Аңгыр-оолдун тоожузу» деп чогаалдырның төөгүлүг ужур-утказы.	Лекция. Деңнелгелиг сайгарылга.	Чогал тургузуу деп темага конспект кылыр. Чогаалдарда төөгү-биографтыг, төөгү-культура хөгжүлделиг байдалдарны, чечен девискээр болгаш чечен үени илередип билир	С.К. Тока болгаш С.А. Сарыг-оолдун чогаалдарын деңней сайгарарынга байдалды тургузары
	4	Чогаал тургузуу. Форма болгаш чогаалдың ужур-утказының дугайында билиг.	Лекция	Конспект кылыр. Чогаал сайгарылгазында көрүштерниң хөй янзылыы-биле таныжар, чаа билиглер шингээдип алыр. Статья на тему: Виды работы с текстом Инфоуроктан көөр.	Чогаал жанрлары дугайында биллигни уругларга делегем таныштырар. Чогаалдың формазы –авторнун идеязы дээрзин таныштырар. Иштики болгаш даштыкы форма. Иштики – идея, теория, метод, принциптер, барымдаалар, даштыкы – дыл болгаш овор-хевирлер
	5-6	Шүлүк болгаш проза. Сюжет болгаш композиция (2 шак)	Диалог-кичээл	Чогаал теориязынга хамаарышкан өөренин	Шүлүк болгаш проза дугайында биллигни делгем таныштырып өөредир.

Чогаал жанры. Чогаал сайгарарының хөй талалы (6 шак)				терминнерин болгаш билиишкиннернин катаптаар. Сайгарылга кылырынга чөптүг ажыглаар.	
	7	Чогаал сайгарарының хөй талалы. Төөгү-биографиялыг чогаалдар. (1 шак)	Лекция. Таныштырылгалыг чугаа.	Чогаалды хөй талалыг сайгарарын билип алыр. Төөгү-биографиялыг чогаалдарның чижектерин тып өөренир.	Төөгү-биографиялыг чогаалдар-билу уругларны таныштырары. С.А. Сарыг-оол, С.С. Сүрүң-оол, К-Э.К. Кудажы болгаш өскелернин-даа чогаалдарын шилилгелиг таныштырары, төөгү, биография талазы-биле сайгарары
	8	Чогаал сайгарарының хөй талалы. Чогаалды төөгү болгаш культура хөгжүлдеси-биле холбап сайгарары. С.Б. Пюрбю «Чурукчуга» (1 шак)	Кичээл-демнежилге	Чогаалда чурттун культурлуг сайзыралы-биле деңнеп, шүүштүрүп сайгарарын билип алыр. Шүлүктүң логика-тургузуг, утка-шынарны илередип турар өөрение, урун чүүлүң хевирлери-биле деңнеп сайгарар, таблица тургузар	Чогаалда төөгү-культурлуг барымдааларны тып өөредир. Чогаалды уран чүүлдүң хевирлери-биле деңней сайгарар органы шингээттирер.
	9-10	Практиктиг кичээл. Чогаал сайгарарының аргалары. (2 шак)	Лекция-кичээл	Чогаал-биле таныжылга. Чогаал сайгарарының бчадаларын шингээдип 7алыр Медээ (сөзүглел) ужур-утказы чаңгыс бүдүн тургузуг дээрзин сайгарар кичээл..	Теориялыг-билигни уругларга таныштырар Чогаал сайгарарының аргалары-биле уругларны таныштырар Интерпретация – чогаалды тайылбырлаар деп терминни уругларга таныштырары.
	11	Автор дугайында билиг. Чогаалда көдүрттүнген чөрүлдээ: ужур-утказы болгаш туружу. М. Көжелдей «Төрээн чурттан ыракка»	Кичээл-сайгарылга	Автор болгаш ооң тыва литературада туружу деп билиг-биле таныжар. Авторнун бижии аяны, үнү, амыдыралче көрүжү деп билиишкиннерни шингээдир.	Чогаал теориязынга хамаарышкан өөрөнгөн терминнерин, билиин сайгарылга үезинде чөптүг ажыглаарын өөредир
	12-13	Чечен чогаалдарда чагаа. Оларның идеялыг ужур-утказы. (2 шак)	Кичээл-сайгарылга	Чечен чогаалдың уран аргаларын тып өөренир.	«Алдын-Кыс» деп шүлүглелде Алдын-кыстың чагаазынын болгаш өске-даа чогаалдарды чагааларны киригенинин ужур-утказын, чогаалда онзагай салдарын тайылбырлаар.
	14	С.Б. Пюрбю – төрөөн чериниң	Кичээл-сайгарылга	С.Б. Пюрбюның амыдыралы,	Чогаалда төөгү-культурлуг

Чечен чогаалдың ужур-утказы болгаш уран чурумалдыы (17 шак)		ыраажызы. «Өскен черим делгеминде» (1 шак)		чогаадыкчы ижиниң онзагай талалары-биле таныжар. Жанр, байдал, чуртта төөгүлүг үелер деп билиишкинни шингээдир. Чогаалдың онзагайын сайгарар: ады, эгези (баштайгы одуруглар), чугула өзээ (идея кирип турар одуруглар), төнчүзү (сөөлгү одуруглар); уран чечен концепция; авторнуң туружу	барымдааларны тып өөредир. Чогаалда сөстөрниң уран чажыды-биле ажылдаарына өөредир.
	15	Чогаалдарда чечен овор-хевирлер. А.Үержаа «Саарыг ыры», М.А. Күжүгет «Бүрү болгаш мен», Р.Д. Лудуп «Чааскаанзырал ховузу», М.Н. Ооржак «Хаяларымны аар...», «Сүүрлерин туман, булут суйбап эртер»	Кичээл-сайгарылга	Амгы тыва литературада үе аайы-биле хөгжүлдезиниң дугайында билип алыр	Сөзүглелдерде овор-хевирлерни илередиң, оларның утказын тайылбырлап, дылдың чурумалдыг аргаларын тодарадып билиринге өөредир. Хостуг ажык чугаага киржиң, бодалдарын чугаалаарына өөредир.
	16	Чогаалдарда кижилерниң овор- хевири болгаш сайгарарының талалары Ш.Суваң Тоожу «Чагаа» («Эмчиниң сактыышкыны» деп эге)	Лекция. Чогаал сайгарылгазы.	Сөзүглелди сайгарар аргаларын ажыглап билири: чылдагаан- түңнел харылзааларны тодарадып, план тургузуп билир, чогаалдың кол бодалын илередиң билир ниитилелде мөзү-шынар, өг-бүле, амы- хуунуң болгаш хөй-ниитиниң корум-чурумга хамаарышкан чидиг айтырыгларын бодунуң көрүжү-биле сайгарып, чугаалап билир	Сөзүглелди кезектерге чарып билир, план тургузуп, дылдың чурумалдыг аргаларын тодарадып билирин, бодунуң көрүжүн, туружун шын илередиң өөрениринге чаңчыктырар
	17	Чечен чогаалда пейзаж, ооң хүлээлгези О.К. Саган-оол «Дөспестер» (романдан эге) К-Э.К. Кудажи «Уйгу чок Улуг-Хем» (Кара том. Улуг-Хемниң часкы чурумалы)	Кичээл-диалог	Чечен чогаалдың пейзаж чурумалының тема болгаш идея тодарадырына үн алчып, каттыжып чоруурун тодарадып билиринге өөренир; дылдың чурумалдыг аргалары, улустуң аас чогаалы, төөгүлүг	Чогаалды сайгарарына, ном-биле ажылдаарына өөредир. Ар.194, ар 371

				болушкуннар холбаалыг чугаа кылыр	
18	Практиктиг кичээл. А.А. Даржай «Дазыл»	Кичээл-сайгарылга	Чогаал сөзүглелдерниң янзыларын, оларның тус-тус онзагайларынга дүүштүр сайгарып билир, чогаалдың тема, идея, утка-хөөнүн, ужур-утказын сайгарар чугаага киржип, маадырларның мөзү-шынарынга шын хамаарылганы, үнелелди бот-тускайлаң кылып билир	Сөзүглелдерниң аңгы-аңгы хевирлерин сайгарар аргаларын ажыглап билиринге өөредир: чылдагаан-түңнел харылзааларны тодарадыр, чогаалдың кол бодалын илередип билир, сөзүглелди кезектерге чарып билир, план тургузуп, дылдың чурумалдыг аргаларын тодарадып билир. Авторнун туружун илередиринге өөредир	
19	Чогаалдарның аттары. Оларның идеялиг ужур-утказы. Чечен чогаалды сайгарының, шинчилээриниң чугулазы (10-гу класска өөренир чогаалдар-биле таныжылга)	Кичээл-ниити таныжылга	Интернет четкизи, библиотека фондузу, словарлар, удуртулга литературалар, справочниктерни немелде медээ тып өөрениринге, кыска аннотация бижииринге чөптүг ажыглап билиринге өөренир	Эртем-төөгүлүг, өөредилге болгаш чечен чогаалдар сөзүглелдериниң онзагайларын тодарадып, билиринге, номчаан чогаалын сайгарып, үнелел бижиирин өөредир	
20-21	Чечен чогаалда портрет. Чогаал маадырының даштыкы оуру болгаш иштики сагыш-сеткили. Чечен чогаалда психологизм. Ш.М. Суваң «Чээн оол», «Хөөржү». И.Б. Иргит «Ажыг конфета».	Кичээл-сайгарылга	Чечен чогаалдың пейзаж чурумалының тема болгаш идея тодарадырынга үн алчып, каттыжып чоруурун тодарадып билиринге өөренир; дылдың чурумалдыг аргалары, улустун аас чогаалы, төөгүлүг болушкуннар холбаалыг чугаа кылыр	«Портрет – сактыышкын (медереп сактыры)», «портрет – деңнелге» «портрет – тодарадылга», «психологизм» деп билиишкиннер-биле таныштырары. Номчаан чогаалының сайгарылгазынга идепкейлиг киржиринге, бодалдарын шын, тода чугаалаарынга чаңчыктырар	
22	Чечен чогаалда деталь – уран чурумалдыг кезек. М.Дуюнгар «Чалбак-Мыйыс»	Кичээл-сайгарылга	Чечен чогаал сөзүглелдерниң онзагайын тодарадыр, омур-хевирге дүүштүр ажык чугаага кирир, оон тускай талазын сайгарып билир, ужур-утказын сайгарар чугаага киржип, маадырларның мөзү-шынарынга шын	Сөзүглелдерниң аңгы-аңгы хевирлерин сайгарар аргаларын ажыглап билиринге өөредир: чылдагаан-түңнел харылзааларны тодарадыр, чогаалдың кол бодалын илередип билир, сөзүглелди кезектерге чарып билир, план тургузуп, дылдың чурумалдыг аргаларын тодарадып билир. Авторнун	

				хамаарылганы, үнелелди кылып билир	туружун илередиринге өөредир
23	Чечен чогаалда символ. Тыва чоннуң делегей көрүүшкүнүндө «үш» деп сан: улустуң аас чогаалында болгаш шүлүктөрдө символдар. Ш.Д. Куулар «Баглааш» (шилиттинген эге).	Лекция	Башкының лекциясын конспектилээр, им-демдектер-биле ажылдап өөренир.	Орус, даштыкы болгаш тыва чогаалдарны уругларга таныштырар. «Символ»деп терминни тайылбырлаар, чогаалдардан чижектер-биле бадыткап таныштырар	
24	Стиль. Уран чүүлдүн бүгү хевирлеринде чогаадкчы аян дугайында билиг.	Кичээл-лекция	Өөредилге болгаш чечен чогаалдар сөзүглелдериниң онзагайларын сайгарып, стилин тодарадып өөренир. Уран чурулга, ыры-шоорда стильдер-биле холбаштырып чугаа кылыр	Чечен чогаалда болгаш уран чүүлдүн бүгү хевирлеринде чогаадкчы аян – стиль дугайында өөрөнгөн билиинге даянып, делгем таныштырар	
25	Чечен чогаалда дылының чурумалдыг аргаларының дугайында билиг. В.С. Серен-оолдун, А.Үержааның чогаадкчы ажыл-чорудулгазы. «Тывам», «Кежеге».	Кичээл-сайгарылга	Дылдың уран чурумалдыг аргаларын катаптаар, чогаалдарда мотив болгаш өске-даа көрүштерни тодарадып билир	.С. Серен-оолдун «Тывам», А.Үержааның «Кежеге» деп чогаалдары-биле таныжып, сайгарарыңа идиг бээр, демнежирин өөредир Чогаалчыларның чогаадкчы ажыл-чорудулгазында онзагай талаларын таныштырар	
26	Шүлүк болгаш шүлүкчү. Тыва чогаалдарда шүлүк чогаалы дугайында бодалдар. Э. Мижит «Ары», А.Бегзин-оол «Шүлүктүн төрүттүнери», ...М.Б. Доржу «Шүлүк бижип олурумда»	Кичээл-беседа	« Шүлүк болгаш шүлүкчү» теманы шингээдир. Деңнеп сайгарып турар чогаалдарның тус-тус онзагайларын болгаш ылгалдыг талаларын сайгарып өөренир. Чогаалчыларның бижири аянын тодарадыр	« Шүлүк болгаш шүлүкчү» теманы орус литература-биле холбаштырып тайылбырны бээр. Шүлүктөрниң урун чеченин уругларга тыптырып, бот-тускайлаң ажылдаарын деткиир	
27	Стилистиктиг фигуралар, троптар. Чогаалда бижик демдектери, оларның ужур-дузазы. А.А. Даржай «Кижичүү дээш чурттап чоруур?», «Чаңгыс пак шаа четпес»	Кичээл – лекция – сайгарылга	Сайгарып турар чогаалдарның тус-тус онзагайын, өөредиглиг талазын илередип, сайгарып өөренир. А.А. Даржайның бижири аянын тодарадыр, чогаалдарда бижик демдектериниң ажыглалын,	Стилистиктиг фигуралар, троптар дугайында тодаргай таныштырар. Чогаалга бижик демдектериниң ужур-дузазын тодаргайлап өөредир. Аянның номчулганы чорудар, аас-биле болгаш бижимел-биле үнелел бээринге чаңчыкыраар. Ар.285, 287	

				риториктиг айтырыгларның салдарлыын тодарадып билир	
Амгы тыва литератураның хөгжүлдези (5 шак)	28	Амгы тыва литератураның хөгжүлдезиниң байдалы Тыва чечен чогаалдың критиктери	Кичээл-лекция	Интернет четкизи, библиотека фондузу, словарьлар, удуртулга литературалар, справочниктерни немелде медээ тып өөрениринге, кыска аннотация бижииринге чөптүг ажыглап билир	Амгы тыва литератураның хөгжүлдезиниң байдалын болгаш тыва чечен чогаалдың критиктери дугайында таныштырар, чогаал сайгарарының чугулазын уругларга билиндирер
	29	А.С. Бегзин-оолдун чогаадкчы ажыл-чорудулгазы. Философчу шүлүктери. Улустуң аас чогаалының ажыглалы.	Кичээл-лекция	Интернет четкизи, библиотека фондуздундан чогаалчы дугайында медээни тывар, дыннаан, сонуургаан чогаалынга үнелел бижиир	А.С. Бегзин-оолдун чогаадкчы ажыл-чорудулгазы-биле таныштырар, ооң философчу шүлүктерин номчуп бээр. Чогаалдарда дылының байлаан, улустуң аас чогаалының ажыглалын таныштырар
	30	Темалар болгаш идеяларның чүлдешкээ болгаш илереткениниң онзагайлары М.К. Өлчей-оол «Дагалар», Р.Д. Лудуп «Сарыг хүнүм пөрүк кыстың арны ышкаш... », О.К. Туң-оол «Ыглап –сыктаан муңгак дээр...», «Бир хүн хаттыг – дидирээй-ле»	Кичээл-таныжылга.	Чогаал сөзүглелдерниң тус-тус онзагайларын, аянын сйгарып, илередип билир, шүлүкчү бүрүзүнүң делегей көрүжүнүң онзагайын өөрнир, чогаалдары-биле таныжар. Тема болгаш идея дугайында билигни катаптаар	Тываның сураглыг чогаалчыларының чогаадкчы ажыл-херээ-биле таныштырар. Номнарны сонуургап номчуурунга уругларны белеткээр
	31	Н.Ш. Куулар «Муңгаштатпаан муңчулбас ыр» (романдан эгелер)	Кичээл-таныжылга	Чогаалдың бижиттинген төөгүзүн, ында кирген төөгүлүг байдалдарның сайгарылгазын кылыр	Амгы тыва литературада роман жанрын сайзырадырынга Н.Ш. Кууларның үлүү-биле таныштырар. Романның төөгү-культуралыг таладан сайгарганын таныштырар
	32	Тыва литературада сойгалап-кыжырыыр жанр дугайында. Л.Х. Иргит «Дегбес боо» (шилилгелиг чечен чугаалар)	Кичээл-кичээндириг	Билдингир херээжен чогаалчы Л.Х. Иргитиң чогаалдарында сойгалап-кыжырыыр болгаш кижизидер аянын тодарадып билир	Тыва литературада сойгалап-кыжырыыр жанр дугайында делгем тайылбырлаар. Л.Х. Иргит «Дегбес боо» деп номун уругларга таныштырар
Түңнел кезек (2 шак)	33	Шинчилел ажылын чорудары: чечен чогаалдың филологтуг сайгарылгазы	Кичээл – зачет	Сөзүглелдерниң янзыларын тус-тус онзагайларынга дүүштүр сйгарып билир, оларның утка-хөөнүн, ужур-	Интернет четкизи, библиотека фондузу, словарьлар, удуртулга литературалар, справочниктерни немелде медээ тып өөрненин, шинчилел ажылын кылып

				утказын, дылдың чурумалдыг аргаларын шинчилээр. Эртем ажылын камгалаар. Бот-тускайлаң кылган ажылдарны үнелээр, сайгарар	билирин хынаар
	34	Түңнел кичээл	Кичээл-байырлал	Чыл дургузунда чүнү шиңгээткенинге үнелел бээр	Номнар болгаш шинчилел ажылдарының делгелгезин кылыр

7.2. 11 класс «ЧОГААЛ – АМЫДЫРАЛДЫН КӨРҮНЧҮҮ»

Программаның кезээ	Кичээл №	Тема	Кичээлдин хевири	Өөреникчинин ажыл-чорудулгазы	Башкының ажыл чорудулгазы
Кириилде кичээл (1 час)	1	«Чогаал – амыдыралдың көрүнчүү» деп курстун сорулгазы. Уран чүүлдүн хевирлеринде тыва чоннун амыдыралы. Ниити билиг	Кичээл-лекция	Сөзүглел дугайында билиг-биле таныжар.	Элективтиг курстун сорулгазын уругларга таныштырар. Улусчу кижизидилге, чоннун бурунгу культуразындан дөстелип үнген, тыва чоннун чаңчылдарын болгаш ёзулалдары кирген чечен чогаалдар амыдыралды үнелээринге, кижиниң сагыш-сеткилиниң хөй янзы талаларын эскерип, бот-сайгарттынарынга, чогаалды шинчилээринге, долгандыр турар бойдуска хумагалыг болурун өөредир
«Кым сен, амгы үениң маадыры?» (3 шаг)	2	М.К. Өлчей-оол «Кожаларым эки чон-дур», «Чаштанчы көс», «Аалчы-ла чылыг хонза...», «Төлевир»	Кичээл-таныжылга-сайгарылга	Ёзу-чаңчылдар дугайында билигнин чугулазын, чаа билиглерни шингээди алырын меделердии-биле угаап билир бодунун үзел-бодалын бот-тодарадып, бот-сайзырадып, бот-углап билири	Ада-өгбелерниң чаңчыл-ёзулалдары, амыдыралчы көрүжү, үлегер-дуржулгазы бөгүнгү амыдыралы –тыва чогаалдарда дээрзин таныштырып, сайгарар ажылдарга кириштирер
	3	О.К. Туң-оол «Өөреникчи кыдырааштың чажыды» «Игилчи Өскүс-оол»	Кичээл-таныжылга-сайгарылга	Бодунун үзел-бодалын бот-тодарадып, бот-сайзырадып, бот-углап билир, чогаал сайгарарынга идепкелиг киржир	Чечен чогаал тыва амыдырал болгаш чогаалдар ада-өгбелеринден келген чаагай чаңчылдарны сагып чурттаарынче номчукчуну кыйгырып турар: улуглары хүндүлээр, бичиилерин ажаап карактаар, ада-иезинге дузалажыр, оларга хумагалыг болур дээрзин сайгарып, ажык чугаага кириштирип өөредир
	4	М.Б. Доржу «Экии, Тывам», «Эртинелиг кижини» «Күскү бодал», «Аалымга бодал», «Өңнүүмге»	Кичээл-таныжылга-сайгарылга	Таныжып, сайгарып турар чогаалдарының жанр аймаан, дылынын уран-чеченин сайгарып билир, чогаалдың лириктиг маадыры-биле кады хөлзеп, качыгдап билир, бай	Чогаалдың лириктиг маадырының иштики делегейин чураанын чогаал сөзүглелинге даянып сайгартып өөредир. Чогаалчының намдары болгаш чогаалдарының 3тка-хөөнү деп темага

				сеткилдиг чоруурун билип алыр	ажык чугаа кылыр
Ала-шокар амыдырал (9 шак)	5-6	Э.Л. Донгак «Сыгаан»	Кичээл-таныжылга-сайгарылга	Чогаалчының намдары болгаш амыдыралчы үзел-бодалы-биле таныжар. Таныжып, сайгарып турар чогаалдарының жанр аймаан, дылынын уран-чеченин сайгарып билир, чогаалдың лириктиг маадыры-биле кады хөлзеп, качыгдап билир, бай сеткилдиг чоруурун билип алыр	Чогаалда чөрүлдээ, ону шиитпирлээриниң айтырыглары деп теманы сайгарар. Амыдырыл-биле деннелгелиг чугаа кылыр. Шиини көөрүн сүмелээр
	7	К-Э.К. Кудажы «Дуруяалар – эжеш куштар»	Кичээл-сайгарылга	Кижиниң бүгү талалыг делгем сайзыраарынга номчулганың, чогаалдарны сайгарылгалыг номчуурунун уjur-утказын шын медеpеп билир, чогаалда омур-хевирлерге даянып, шын хевирлеттинериниң дугайында чугаага киржир	Амыдыралда кижилерниң тус-тус көрүштери деп темага чугаа кылыр. Бот-хайгааралдың чугулазын илередиринге чаңчыктырар
	8	К-Э.К. Кудажы «Самдар намдар» (эрткен оруум дугайында тоожу). Эгелер: «Эр чаңгыс бодум» «Кырган-ачам чагыы», «Авыралдыг ачам» «Чуртум херек, чонум херек»	Кичээл-таныжылга-	Барымдаалыг чогаал болгаш автор дугайында билип алыр. К-Э.К. Кудажының намдары болгаш чогаадыкчы ажил-херээ-биле делгем таныжар	Барымдаалыг чогаал болгаш автор деп теманы сайгарарынга өөредир. К-Э.К. Кудажы дугайында дыңнадыг белеткээринге идиг бээр
	9	З.А. Намзырай «Ачам үнү», «Алдынчы ачам», «Суугужу», «Көшпес хемим», «Амыдырап уладым»	Кичээл-угаадыг	Сураглыг тыва херээжен чогаалчы З.А. Намзырайның намдары болгаш чогаадыкчы ажил-чорудулгазы-биле таныжар. Ача кижиниң амыдыралда туружун тодарадыр чугаага киржир	Чечен чогаалда ада кижини дугайында шүлүктөрни деннеп таныштырар. Эр кижиниң хей-аьды, эрес соруу деп темага ажык чугаа кылырынга белеткээр
	10-11	М.Б. Кенин-Лопсан «Кударалдың сонеттери», «Кежээкиниң сонеттери»	Кичээл - таныжылга	Тываның улустуң чогаалчызы М.Б. Кенин-Лопсанның чогаадыкчы ажил-чорудулгазының онзагай хөй талалы-биле таныжар. Бедик бижик-биликтиг болурунун чугулазын илередип өөренир. Чогаалчының бижир аяны-биле таныжар, сайгарылгалыг чугаага киржир	Тываның улуг чогаалчызы М.Б. Кенин-Лопсанның сонеттериниң утка-хөөнүн ажыдарынга уругларны кириштирип, чогаалчыга мөгейиг кылыр
	12-13	М.М. Дуюнгар «Бөрү дүнү», «Кандыг хайга алыстың, оглум?»	Кичээл-сайгарылга	Чогаалдарда көдүрттүнген чидиг айтырыгларны сайгарар. Амыдыралда	Уругларның угаап боданырынга, чараш амыдыраарынга тыва чогаал эртеминиң

				хоралыг уржуктар дугайында ажык чугааны чогаалдан чижектерге даянып чорудар	салдарын тайылбырлаар.
Билиг хыналдазы (1 шак)	14	«Амыдырал кижини өөредир, кичээндирер, кижизидер» деп темалыг чугаа	Кичээл-ажык чугаа	Кижиниң шын хевирлеттинеринче угланган чогаалдарны үнелеп билир, ада-ие, ниитилелге кижиниң бот-кижизиттинериниң чугула айтырыгларын сайгарар, дөргүл-төрелдериниң ат-алдарын үнелээр, ачяы-хавыязын сактып бодаар, аразында хүндүлежир дээрзин чогаалдарга даянып ажык чугаалажыр	Ажык чугаага уругларның чедимчелиг киржилгезин деткиир
Тыва шүлүк чогаалында аян хөөннер (12 шак)	15	Шүлүк чогаалында тыва хемчеглер. Чаңгыс одуруг шүлүктер. В.Серен-оол «Чогаалчыны чон үнелээр», «Сагыш багы – салым багы», «Удазынның ужуу артар...», «Тура-сорук чокта...», «Даглар дуглаан...»; Э.Мижит «Мурнумда», «Күзелдер», «Чуртталга», «Одар»;	Кичээл-лекция	Тыва шүлүк чогаалында тыва аян-хөөннүг чогаалдар-биле таныжар. Номчукчуну делегей көрүүшкүнүнче, ниитилел сайзыралынче, кижилер аразында харылзааларның болгаш амыдыралдың кол философчу утказынче чалап киирер шилиндек чогаалдарны номчуп, оларны сайгарар чугаага ажык киржир. Чогаалдарны сайгарган критиктиг чүүлдер-биле таныжып, сонуургап номчуур. Шинчилел ажылын кылырының чугулазын билип алыр. Тыва улустуң чаңчылдары болгаш ёзулалдары, ужурлар, хоругларны шиңгээдириниң чугулазын, кижизидилге салдарлыын амыдырал-биле холбап сайгарып өөренир. Төрээн чуртунга, кижилеринге, бойдузунга ынак, хумагалыг чоруурун	Тыва чогаалдың онзагай талаларын уругларга таныштырар. Шүлүктерниң ужур-утказы-биле ажылдаар
	16	Ожук даштары. Ю.Ш. Кюнзегеш «Часкы шинчи»; А.А. Даржай «Чаагай-ла эт...», «Сарыг бүрү...»; Э.Б. Мижит Чер «Дээр» «Кижини», «Ча», «Кириш», «Согуун»; Р.Д. Лудуп «Чыргал-дышты...», «Чыдыг малгаш, тулаа...»; Н.Ш. Куулар «Алдын деп чүл?...», «Алаакта хек...»; А.У. Күжүгет «Мактааш шуут-ла...», «Баштайгызы...», «Үүлө чолум...»; М.Н. Ооржак «Харалааның, амыдырал...»	Кичээл-таныжылга-сайгарылга		Ожук даштары деп теримни уругларга таныштырар. Оларның философчу ужур-утказын илередирип, сайгарарына чаңчыктырар. Шүлүк чогаалына сонуургалдыг болурунга кижизидер. Немелде онаалга күүсеттирер: «Камгалал-даштар деп чүл?»
	17	В.С. Серен-оолдун шүлүк чогаалында хемчеглер. Кулаштар	Кичээл-таныжылга-		Тыва шүлүк аяны-биле улаштыр таныштырар. Чогаалчыларның бижиир

		«Мээн Тывам»	сайгарылга	<p>билип алып, өг-бүлөгө болгаш кандыгдаа кижилер аразында эп-найыралдыг чорурунун, кадык амыдыраарынын, күш-ажылгы ынак болурунун чугулазын илередип, чараш аажы-чаңга кижизиттинер.</p> <p>Хамааты туружу быжыг, патриотчу мөзү-шынарлыг, эстетика, экология, күш-ажыл, эртем шингээди өөрениринин чугулазын медресиди биле билип өренир, сагыш-сеткил, угаан билиг талазы-биле хөй талалыг сайзыралды алырынга чүткүлдүг болур. Номчукчу бедик бижик-биликтиг болурунче чүткүүр, бодунун бодалын, көрүжүн ажык чугаалап билир хамааты болурун билип турар.</p> <p>Херек кырында амыдыралда чаңчыл-сагылгалар болгаш ёзулалдарны ажыглап чурттаарынын планын тургузуп билир.</p> <p>Чаа билигни, медээни шингээдиринге, онаалга күүседиринин аргаларын баш бурунгаар-ла билип, шийтпирлеп, интернет четкизинден болгаш өске-даа үндезиннерден чугула медээни тып, шилип, ажыглап билир; номчаан чогаалдарын өске эртемнер-биле, амыдырал-биле чергелештир сайгарып билир.</p> <p>Ханы боданып, бодун болгаш</p>	тускай аян-хөөнүн илередип өөрениринге уругларны деткиир
18	Шүлүк-чугаалар А.Даржай «Кудаже чалалга», «Кудага».	Кичээл-сайгарылга	Шүлүк-чугаа деп жанр дугайында чугаа кылып, уругларга чаа билигни таныштырар. Ийи шүлүктүн деңнелгезин кылыр		
19	Кезиндектер. М.К. Өлчей-оол «Кезиндектер кыдыраажындан»	Кичээл-таныжылга-сайгарылга	Шүлүктөргө сайгарылгазын кылып, ханы ужур-утказын таныштырар. Уругларга шүлүк чогааттырар		
20	Э.Б. Мижит. Чогаадыкчы ажил-чорудулгазының хөй талалы	Кичээл-лекция	Э.Б. Мижиттин чогаадыкчы ажил-чорудулгазы дугайында делгелге кылыр. Критиктиг чүүлдерге даянып уругларга чогаалчы дугайында таныштырары. Чогаалдарының ханы философчу утказын номчуп өөрениринге идиг бээр		
21	М.А. Күжүгет. Чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. Проза-шүлүктөр. «Чуртталганың чуузазы», «Когуушкуннун хөлегези», «Кызыл арыннар»	Кичээл-сайгарылга	М.А. Күжүгеттин чогаадыкчы ажил-чорудулгазы дугайында делгелге кылыр. Проза шүлүктөргө утказынга дүүштүр «Белен чүве чаңчыкпайн, бергелерге өөрөн» дээн угаадыгны шингээди чурттаарынга кижизидер		
22	А.С. Бегзин-оол. Чогаадыкчы ажил-чорудулгазы. Челелер, шаанчактар, чамашкылар. «Дылдый-хоок», «Бөөп-бөөп», «Уучак», «Чуртталгамда шупту чүве дескилешкен...», «Амыдырал согаажынга...». «Философ»	Кичээл-сайгарылга	А.С. Бегзин-оолдун чогаадыкчы ажил-чорудулгазының онзагайын таныштырар. Чогаалдарның утказының ханы амыдыралчы, философчу утказын сайгарып номчурунга идиг бээр		
23	Сонет, сонет чечээ. В.Б. Саган-оол «Черниң даштыг ханызындан казып тыпкан...», «Эртенң-не чырык хүнүм чөөн чүктен...», «Сеткил, угаан чечээ чокта»	Кичээл-таныжылга	Сонет, сонет чечээ деп жанрлар дугайында делгем чугааны кылып, чаа сонеттер-биле уругларны таныштырар. В.Б. Саган-оолдун чогаадыкчы намдары-биле уругларны таныштырар Ap57-5y		

	24	Тыва литературада сонет жанры. Башкының шилиглези-биле	Кичээл – аянынг номчулга	өскелерни эскерип, шүгдүнүп билир, амырылга ынак чурттаарын билир боданышкынын сайзырадыр	В.С. Серен-оол, А.А.Даржай, Н.Ш.Куулар, О.К. Туң-оол болгаш өске-даа чогаалчыларның сонеттери-биле таныштырар, оларның бижиттинген аяннарын сайгартыр
	25	В.С. Серен-оол «Өрүглер». Монолог-шүлүктөр «Саянның монологу»	Кичээл-аянынг номчулга		Монолог-шүлүктөр деп жанр-биле уругларны таныштырары. В.С. Серен-оолдуң чогаадыкчысы ажил-ижиниң хөй талалыын уругларга таныштырар
	26	Тыва шүлүк чогаалында хөй аймак чоннарның чогаалдары. Маркабай Ааматов (Киргизия) «Аът чарыжы», Жорж Юбухаев (Бурятия) «Саяннар», Василий Чонгонов (Калмыкия) «Кадар сизген саглаңнашкан...»	Кичээл-таныжылга	«Хей-аът» деп ном-биле таныжылга. Киргиз, бурят, калмык чоннарның чогаалдары-биле таныжар	Делегейниң хөй аймак чоннарның чогаалдарын уругларга таныштырар
Билиг хыналдазы (1 шак)	27	«Тыва шүлүк чогаалында тыва аян хөөн» темага кичээл-конференция	Кичээл-конференция	Бот-тускайлаң ажилдап, бодалдарын шын бадыткап билир. Интернет болгаш өске-даа үндезиннер-биле ажилдап билир	Эртем шиңгээдип өөренириниң ужур-дузанын уругларга суртаалдаар
Чогаал делегейи болгаш тыва чаңчылдар (6 шак)	28-29	Ф.Ш. Сеглеңмей «Аңчы угбалышкы» (шилигелиг эгелер). «Арбакоглу»	Кичээл-угаадыг	Ёзу-чаңчылдар дугайында билигиниң чугулазын, чаа билиглерни шиңгээдип алырын медреселдиги-биле угаап билир	Тыва улустуң чаңчылдары болгаш ёзулалдары, тоолчургу чугаалары кирген чогаалдарны сонургап номчуурунга өөредир. Чаңчылдар, ужурлар, хоругларның кижизидикчи талаларын сайгарып өөрениринге, оон ужур-дузанын сактып ап чоруурунга чаңчыктырар
	30	Ш.Д. Ооржак “Чоннуң чоон оруу-биле”(номдан эге) «Шагаа», «Ачам чагы», «Хевен угбамны өглээни»	Кичээл-сайгарылга - угаадыг	Ёзу-чаңчылдар дугайында билигиниң чугулазын, чаа билиглерни шиңгээдип алырын медреселдиги-биле угаап билир	Тываның бирги Президентизи –чурт баштаңчызы Ш.Д. Ооржактың төөгү-культура ужур уткалыг ному-биле уругларны таныштырар. Номдан өөредиглиг уткалыг эгелерни шилип, сайгартып өөредир
	31	Л.Х. Ооржак «Өңүг кижиге» «Шай согаажы»	Кичээл-сайгарылга	Л.Х.Ооржактың чогаадыкчы ажил-чорудулгазы-биле кыска таныжар, бижиир аянын илередип өөренир.	Амгы тыва литературада Л.Х. Ооржактың чогаадыкчы ажил-чорудулгазы-биле таныштырар. Кыска

				Ёзу-чаңчылдар дугайында билигниц чугулазын, чаа билиглерни шингээдип алырын медреселдиди-биле угаап билир	чечен чугааларның амыдыралчы утказын, бижээн аянын уругларга таныштырар, сайгарылгалыг чугаа кылырынга белеткээр, деткиир
	32	Б-Б. Н. Тараачы «Кайгал»	Кичээл-сайгарылга	Б-Б. Тараачының чогаадыкчы ажил-чорудулгазы -биле таныжар. Төөгү темазын чырытканы болгаш чогаалчының бижиир аянын сайгарып өөренир. Чогаалчының намдары-биле таныжар	Б-Б. Н. Тараачының чогаадыкчы ажил-чорудулгазы, чогаалдарының онзагайы-биле уругларны таныштырар
	33	М.Н. Ооржак «Тыва боору чүгө сүрлүг?», «Буянныг кош» «Родяга»	Кичээл-сайгарылга	М.Н. Ооржактың чогаадыкчы ажил-чорудулгазы-биле таныжар. Төрээн чер дугайында бижиир аянын илередир. Төрээн черинге ынакшыл, эп-найырал темазының онзагайын сайгарар.	Тыва литератураның, тыва культураның хөгжүлдезинге М.Н. Ооржактың үлүг-хуузу, чогаадыкчы ажил-чорудулгазы-биле уругларны таныштырар. Шүлүктерниц сайгарылгазын кылырынга идиг бээр.
Түңнел кичээл (башкының шилиглези-биле) (1 шак)	34	«Чуртталганың бүгү бодун чуруп, шыйган одуруглар» «Чогаал – амыдыралдың көрүнчүү»	Кичээл-диалог	Өөренип эрткен чылдарында сонуургаан чогаалдарыңа алган билиглерин даянып, амыдырал болгаш чогаал дугайында башкы, эш-өөр аразында чугаага идепкейлиг киржир Аянныг номчурунга, ырлаарыңа, шии, көргүзүгге идепкейлиг киржир. Эш-өөрүн, башкызын деткип, өөрүшкү сөңнээр	11-ги класска өөрөнгөн чогаалдарыңа даянып, түңнел сайгарылгага киржиринге таарымчалыг байдал тургузар Аянныг номчулга, шиижиткен көргүзүглер, ыры-шоор аяныңа кичээлди эрттирип, тыва чогаалды сонуургап номчуп чоруурун суртаалдаар

8. ПРОГРАММАНЫҢ БОТТАНДЫРАП ӨӨРЕДИЛГЕ-МЕТОДИКТИГ АЙТЫРЫГЛАР

8.1. Өөредилге-методиктиг немелде литература

Өөредилге номнары, методиктиг пособиелер

1. Тыва чогаал, 10 класс. Ниити өөредилге черлеринге шенелде өөредилге ному. Е.Т. Чамзырын, А.Х. Херел. – Кызыл, 2022. – 406 ар.
2. Тыва чогаал, 11 класс. Ниити өөредилге черлеринге шенелде өөредилге ному. Е.Т. Чамзырын, А.Х. Херел, М.Н. Ооржак. – Кызыл, 2022. – 456 ар.
3. Ооржак Л.Х. Чогаадыг бижидип өөредири. Методиктиг сүмелер. – Кызыл: НШХИ, 2020. – 47 с.
4. Ооржак М. Н. Чогаадыг бижириинин аргалары [Учебно-методические материалы для учителей тувинского языка и литературы] / М. Н. Ооржак. – Кызыл, 2003. –102 с.
5. Чамзырын Е. Т. Тыва литературага класстан дашкаар ажылдар. – Кызыл: РИО ТувГУ, 2015. – 158 с.
6. Чамзырын Е. Т. Теория и методика обучения родной (тувинской) литературе. Методическое пособие для учителей тувинского языка и литературы общеобразовательных учреждений. – Кызыл: РИО ТувГУ, 2005. – 128 с.
7. Чамзырын Е. Т. Внеклассная работа по тувинской литературе: литературные олимпиады, конференции, вечера, диспуты. Учебно-методические материалы для учителей тувинского языка и литературы. – Кызыл: РИО ТувГУ, 2010. – 174 с.
8. Чогаадыгга канчаар белеткенирил? [Как подготовиться к написанию сочинения?] /сост. М. В. Бавуу-Сюрюн, Е. Т. Чамзырын. – Кызыл: РИО ТувГУ, 1999. – 16 с.

Словарьлар

1. Древнетюркский словарь. / под ред. В. М. Наделяева и др.– Л.: Наука, 1969. – 676 с.
2. Краткий словарь литературоведческих терминов / под ред. Л. И. Тимофеева, С. В. Тураева. – М.: Просвещение, 1985. – 208 с.
3. Литература в школе от А до Я. 5-11 класс. Энциклопедический словарь-справочник. – М.: Дрофа, 2006. – 720 с.
4. Монгуш Д. А. Русско-тувинский словарь. – М.: Русский язык, 1980. – 664 с.
5. Ондар Б. К. Краткий словарь гидронимов Тувы. – Кызыл: ТывНУЧ, 1995. – 44 с.
6. Ондар Б. К. Топонимический словарь Тувы. – Абакан: Изд-во ХГУ им. Н. Ф. Катанова, 2004. – 255 с.
7. Татаринцев Б. И. Этимологический словарь тувинского языка. – Новосибирск: Наука. – Т. I: А, Б, В, Г, 2002. – 432 с.
8. Татаринцев Б. И. Этимологический словарь тувинского языка. – Новосибирск: Наука. – Т. II: Д, Е, И, Й, 2003. – 388 с.
9. Татаринцев Б. И. Этимологический словарь тувинского языка. – Новосибирск: Наука. – Т. III: К, Л, 2004. – 440 с.
10. Татаринцев Б. И. Этимологический словарь тувинского языка. – Новосибирск: Наука. – Т. IV: М, Н, О, Ө, П, 2008. – 442 с.
11. Тыва дылдың орфографтыг словары. – Кызыл: ТывНУЧ, 1967. – 447 с.
12. Толковый словарь тувинского языка / под. ред. Д. А. Монгуша. – Новосибирск: Наука. – Т. I: А-Й, 2003. – 599 с.

13. Толковый словарь тувинского языка / под. ред. Д. А. Монгуша. – Новосибирск: Наука. – Т. II: К-С, 2011. – 798 с.

14. Хертек Я. Ш. Русско-тувинский фразеологический словарь / Я. Ш. Хертек. – Кызыл: Тувинское книжное издательство, 1985. – 299 с.

15. Хертек Я. Ш. Тувинско-русский фразеологический словарь / Я. Ш. Хертек. – Кызыл: Тувинское книжное издательство, 1975. – 204 с.

Электроннуг курлавыр

1. Актуальные проблемы преподавания родного языка // URL: <http://infourok.ru/> (дата обращения: 13.06.2019).

2. ГБНИОУ «Тувинский институт гуманитарных и прикладных социально-экономических исследований при правительстве Республики Тыва» // URL: <http://tigpi.ru/> (дата обращения: 19.11.2020).

3. ГБНУ МОиН РТ «Институт развития национальной школы» // URL: <http://irnsh.ru/> (дата обращения: 17.11.2020).

4. ГБУ РТ «Национальный музей Республики Тыва имени Алдан-Маадыр» / URL: <http://museum.tuva.ru/> (дата обращения: 06.05.2018).

5. ГБУ «Центр развития тувинской традиционной культуры и ремесел» / URL: <http://tuvancenter.com/o-nas/> (дата обращения: 17.11.2020).

6. Детский литературный сайт «Радуга Тувы» // URL: <http://tuvacheleesh.ru/> (дата обращения: 23.02.2019).

7. Литературно-художественное издание «Улуг-Хем» // URL: <http://www.ulughem65.html>. (дата обращения: 23.02.2019).

8. Молодые писатели Тувы // URL: <https://vk.com/molodyepisatelituvy/> (дата обращения: 14.11.2019).

9. Научно-популярный и методический журнал Башкы // URL: <https://bashky.ru/> (дата обращения: 14.11.2019).

10. Сайт Ассоциации учителей тувинского языка и литературы Республики Тыва // URL: <https://tyvadyl.ru/ru/assocziacziya/> (дата обращения: 11.02.2020).

11. Сайт ГАОУ ДПО «ТИРО», РУМО учителей родного языка и литературы // URL: <http://www.ipktuva.ru/> (дата обращения: 19.11.2020).

12. Сайт Тываның чогаалчылары. Эртем-методиктиг, өөрөдилгелиг сайт // URL: <http://pisateli-tuvu.ru> (дата обращения: 11.02.2020).

13. Федеральные государственные образовательные стандарты // URL: <https://fgos.ru/> (дата обращения: 22.11.2019).

14. Федеральный институт развития образования (ФИРО) РАНХиГС. Конкурс «Всероссийский мастер-класс учителей родного, в том числе русского, языка в 2020 году» // URL: firo@ranepa.ru (дата обращения: 11.02.2020).

15. Фестиваль педагогических идей // URL: <http://festival.1september.ru> (дата обращения: 24.06.2019).

16. Электронный журнал «Новые исследования Тувы» // URL: <http://www.tuva.asia>. (дата обращения: 17.11.2020).

17. Электронный корпус текстов тувинского языка // URL: <http://www.tuvancorpus.ru/> (дата обращения: 17.11.2020).

9. ПРОГРАММАДА ЧОГААЛДАРГА ХАМААРЫШКАН САЙГАРЫЛГАЛЫГ ЛИТЕРАТУРА ДАҢЗЫЗЫ:

1. Бегзин-оол А. С. Бот дугайында чаңгыс сөс: шүлүкчү А. Бегзин-оолдун ажыл-чорудулгазының дугайында / Бегзин-оол А. «Дииренниг дүн. – Кызыл, 2006. – Ар
2. Данилов С. Слово о друге // Повесть о светлом мальчике. — Кызыл: Тув. книжн. издат., 1986. — С. 3-6.
3. Даржай А. А. Ол биске ынак чораан // А./ержаа Ынак-тыр мен... – Кызыл: ТывН/Ч., 1997. – Ар. 3.
4. Даржай А.А. «Чалча-даа, хөдел-даа эвес...». С. Пюрбюнүн салым-чолунун дугайында. — Кызыл: ТывНүЧ, 2013.
5. Донгак У.А. И. Бадраның «Арзылаң Күдерек» деп романы // Улуг-Хем, 2010. — № 1-2. — Ар. 105-110.
6. Донгак У.А. Өртемчейже көрүжү // Иволги напев живой: В новом облике древнего слова. Литературно-критические статьи. Сыгырганың өткүт ыры: Бурун сөстүң чаарттыңан бүдүжүндө. Чогаал-сайгарылгалыг чүүлдер. — Абакан, 2014. — С.148-153.
7. Донгак У.А. «Тыва кижии, тыва амыдырал болгаш чуртталганың мөңгө сырыны» // Тыва чечен чогаал сөөлгү үениң шинчилелдерии. ТГШИ-ниң шинчилелдер чыындызы. — Кызыл, 2009. — Ар.109-116.
8. Донгак У. А. О судьбе романа М. Кенин-Лопсана «Чүгүрүк Сарала» («Настигающий птицу») // Иволги напев живой: В новом облике древнего слова. Литературно-критические статьи. Сыгырганың өткүт ыры: Бурун сөстүң чаарттыңан бүдүжүндө. Чогаал-сайгарылгалыг чүүлдер. — Абакан, 2014. — С. 72-61.
9. Донгак Р. М. Тема Великой Отечественной войны в романе М. Кенин-Лопсана «Стремнина великой реки» Чогаалдарны номчуп ора... (Литература-публицистиг чүүлдер). — Кызыл, 2014. — С. 69-67.
10. История тувинской литературы. I том. Истоки. Литература Тувинской Народной Республики (1921–1944) [отв.ред. К. А. Бичелдей]: редкол.: Л. С. Мижит (рук. проекта) [и др.]; Тувинский институт гуманитарных исследований. – Новосибирск: Издательство СО РАН, 2013. – 266 с.
11. Иргит И. «Арзылаң Күдерек» деп романның эрткен оруу // И.Бадра Арзылаң Күдерек. Бирги ном. — Кызыл: ТывН/Ч, 1996. — Ар. 270-275.
12. Иргит И. «Мээң үем — силерниң төөгүнер» // Улуг-Хем, 2010. — № 1-2. — Ар. 128—130.
13. Иргит Б. Төөгү дөстүг, төрөпчи эзерлиг // Улуг-Хем, 2010. — № 1-2. — Ар. 130—137.
14. Калзан А.К. «Шүлүкчүнүн прозазы» // Тамба С.Ө. Амыргалаар. — Кызыл, 2008. — А. 3-1
15. Калзан А.К. Чаа Тываның ыраажызы.Чуртталгазының болгаш чогаалының очериги // С. Сарыг-оол. /ш томнуг чогаалдар чыындызы. Бирги том. Ангыр-оолдун тоожузу. Ийи номнуг роман. — Кызыл: ТывН/Ч, 1988. — С. 5-39.
16. Калзан А. Чаа салгалдың шүлүкчүлери: А./ержааның дугайында // +зүлдениң демдектери. – Кызыл: ТывН/Ч, 1991. – Ар 110-138.
17. Калзан А. К. Тувинская литература. Учебник для 8-10 классов средней школы. – Кызыл: ТКНИ, 1989. – 284 с.
18. Кенин-Лопсан М. Инек чылдыг мен // Чогаалдар чыындызы. — Кызыл: Тувинское книжное издательство, 1975. — С. 5-21.

19. Куулар Д. С. Салым-чаяанның күжү // Төөгү болгаш амгы үе. — Кызыл: ТывН/Ч, 1982. — С. 34-47.
20. Куулар Д. С. Мөңгө чыргалдың ыраажызы // Төөгү болгаш амгы үе. — Кызыл: ТывН/Ч, 1982. — Ар. 22-34.
21. Куулар Н. Ш., Күжүгет М. А. Амгы тыва шүлүк чогаалының сайзыралы. — Кызыл, 2011. — 120 а.
22. Кужугет М. А. Литературное краеведение. Учебно-методическое пособие для учителей тувинского языка и литературы. — Кызыл: РИО ТывГУ, 2014. — 104 с.
23. Кюнзегеш Ю. Ш. Чогаалчы, шүлүкчү, эртемден // Аас чогаалының кавайындан... — Кызыл, 2014. — Ар. 85-88.
24. Мижит Л. С. Древнетюркские трехстишия как один из истоков тувинского поэтического жанра ожук дажы // Материалы международной конференции, посвященной 280-летию открытия древнетюркских памятников. — Абакан, 2001. — С. 65-75.
25. Мижит Л. С. К вопросу об эпитафийной лирике древних тюрков // Письменное наследие тюрков. Материалы международного симпозиума, посвященного 110-летию дешифровки орхоно-енисейской письменности. — Кызыл, 2003. — С. 85-88.
26. Мижит Л. С. Ожук дажы – делегейниң хензиг хевири // Ожук дажы. Тувинские трехстишия. Антология / сост., вступ. ст., прим. и комм. Л. Мижит. — Кызыл: Тувинское книжное издательство им. Ю. Кюнзегеша, 2004. — С. 4-44.
27. Мижит Л. С. Триадичные образы в религиозно-мифо-логических представлениях тувинцев // Ученые записки ТИГИ. Вып. XIX. — Кызыл, 2002. — С. 247-257.
28. Мижит Л. С. Тувинские загадки-триады // Сибирь – единое фольклорно-литературное полиэтническое пространство. — Улан-Удэ, 2006. — С. 160-165.
29. Мижит Л. С. Числовая символика в тувинской фольклорно-литературной традиции // Ученые записки ТИГИ, 2004. — Вып. XX. — Кызыл, 2004. — С. 239-251.
30. Монгуш Ш. «Э.Мижиттиң «Кайда силер?» деп проза-шүлүүнге сайгарылга» // Тыва чечен чогаал: сөөлгү үениң шинчилелдери. — Кызыл: КУБ «Тыва-полиграф», 2009. — А. 191–207
31. Монгуш Ш. Чону дээш сагыш човап..... М. Дуюнгарның чогаадыкчы ажылының дугайында / Шын, 2005. — Май 25.
32. Салчак В.С. Чүгүрүк угаан болгаш салым-чаяан (Эң баштайгы Тываның улустуң чогаалчызы С.Б. Пюрбюнүң намдарыңга хамаарыштыр) // Тыва чогаалчылар дугайында демдеглелдер. — Кызыл, 2000. — Ар. 5-11
33. Самдан З. Б. «Көжээлерде бижиктиң чажыды. — Новосибирск, 2003. — С. 64-78.
34. . Самдан З. Б. Тыва чогаалдың кокпалары-биле. Эртемденниң демдеглелдери. — Кызыл: Республика типографиязы, 2005. — С. 101-113
35. Сат Н. Шупту боду – шүлүктерде // Дуюнгар М. Карактарда чаштар. — Кызыл, 2012. — Ар. 3—5.
36. Сат Ш.Ч. Писатель с берегов поющей реки // М.Б. Кенин-Лопсан Настигающий птицу. — Москва: Сов.Россия. — 1987. — С. 3-4.
37. Ооржак Л. Х. «Шүлүкчүнүң шупту боду шүлүктерде» // Улуг-Хем, 2005. — №1
38. Ооржак Л. Х. Эскериглер: чогаал сайгарылгазы. Литература-публицистиг чүүлдер. — Кызыл: Национал школа хөгжүдөр институт, 2022 – 92 ар.
39. Тыва Республиканың чогаалчылары / сост. М. Б. Ховалыг. — Кызыл: ТывНУЧ, 2000. — 54 с.
40. Тыва сонеттиң антологиязы / С. С. Комбу чыып тургускан. — Кызыл, 2002. — 144 а.

ном үндүрер чери. 1975. — Ар. 305-310.

41. Тыва литератураның төөгүзүнүң очерктери. / А.К. Калзан, Д.С. Куулар, М.А. Хадаханэ. — Кызыл: Тываның ном үндүрер чери, 1975. — Ар. 130.

42. Хадаханэ М. А. Тувинская проза. — Кызыл, 1968. — С. 85.

43. Чочагар Ч. Амыдыралда социал чидиг айтырыглар // Улуг-Хем, 2011. – № 3 (65) 140. – Ар 126—129

10. ТАЙЫЛБЫР

1. Элективтиг курсту чорударыңа методиктиг удуртулганы Российжи электроннуг школа (РЭШ, <https://fg.ressh.edu.ru/>), ФГБНУ ИСРО РАО (<http://skiv.instrao.ru/>) портал, «Просвещение» ном үндүрер черниң электроннуг өөредиглиг курлавырында (<https://media.prosv.ru/> func/) болгаш оон-даа өске башкыларга болгаш өөреникчилерге кылдыңган материалдарны ажыглаар.

2. Тыва Республиканың өөредилге черлериниң 10-11 класстарыңа эрттирерин сүмелзэн «Уран сөстүң чажыттары», «Чогаал –амыдыралдың көрүнчүү» деп аттыг кичээлден дашкаар чижек өөредилге программаны Тыва Республиканың өөредилге яамызының КБЭЧ «Национал школа хөгжүдөр институттуң» тыва филология лабораториязының улуг методизи Л.Х.Ооржак ажылдап кылган.

3. Кичээлден дашкаар өөредилгениң ажыл-чорудулгазыңа хамаарышкан федералдыг методиктиг материалдарны чижектеринге даянып, башкы тематиктиг паланныышкыңа хамаарышкан тургузулганы бодунуу-биле кылып алып.

Чижээ:

Ай хүн	Теманың кезээниң ады	Бердинген шактар			Өөредилгениң бүгү талалыг кылдыныгларын өөреникчилерниң чедип алып ажыл-чорудулгазы (ӨБТК)	Программаны боттандыраарының онзагайы (ада-ие, организациялар-биле болгаш оон-даа өске ажыл чорудулга)	Билиг хынаарының аргалары
		шупту	теория	практика			
Программаның кезээ							
	Тема 1						
	Тема 2						